

STANJE IN ODPRTA VPRAŠANJA VISOKOŠOLSKEGA KNJIŽNIČARSTVA V SLOVENIJI

Melita Ambrožič

Narodna in univerzitetna
knjižnica, Ljubljana

Franci Pivec

Institut informacijskih
znanosti, Maribor

Vlasta Stavbar

Univerzitetna knjižnica
Maribor

Matjaž Žaucer

Centralna tehniška knjižnica
Univerze v Ljubljani

Kontaktni naslov:

franci.pivec@izum.si

Izvleček

Knjižnice so element globalnosti univerz in bistven dejavnik njihove kakovosti. Kjer v teh vlogah odpovedujejo, se pojavljajo komercialni ponudniki storitev. Dve slovenski univerzi imata dobro knjižnično podporo, preostale visokošolske institucije pa so v tem pogledu problematične. V perspektivi bodo knjižnice vse manj vidne kot posebne institucije, njihova dejavnost pa bo vse bolj vgrajena v raziskovanje in študij, kar bo IZUM podpiral z novo generacijo servisov COBISS3.

Ključne besede

univerzitetne knjižnice, LIBECON, COBISS

Abstract

Libraries represent an element of globalism of universities and a key factor influencing their quality. Commercial service providers emerge wherever libraries do not meet expectations. Two Slovene universities are provided with good library support, which does not apply to other higher education institutions. In the future libraries will be regarded less as independent institutions, and their activities, which will be supported by IZUM with a new generation of COBISS3 services, will become increasingly connected with research and studies.

Keywords

university libraries, LIBECON, COBISS

VISOKOŠOLSKE KNJIŽNICE – DEJAVNIKI KAKOVOSTI

Slovensko visoko šolstvo ima sicer nekaj starejših korenin iz časa prosvetljenstva in iz Napoleonovih časov, vendar se je navezalo predvsem na Humboldtov model univerze, čemur je sledila tudi organiziranost visokošolskih knjižnic. Te so precej razdrobljene in ko v visoko šolstvo vgrajujemo elemente angloameriške univerze, moramo upoštevati, da se knjižnice temu ne morejo prilagoditi preko noči, saj bi potrebovale zelo velike finančne injekcije za reorganizacijo.

Univerze so po svojem znanstvenem poslanstvu globalno naravnane institucije, ki živijo od neomejevanje izmenjave znanja, pri čemer so knjižnice nepogrešljiva infrastruktura tega pretoka. Svojim nalogam so kos le, če se nenehno posodablajo, zato so visokošolske knjižnice pod pritiskom potreb učiteljev in študentov praviloma gonilna sila inoviranja knjižničarstva v državi.

S težavo si predstavljamo univerzo brez močne glavne univerzitetne knjižnice, saj je fizični simbol akademske

skupnosti in nazoren dokaz kakovosti univerzitetne izobraževalne in znanstvene dejavnosti. Zato je več kot razumljivo, da visokošolski zakon za visokošolski zavod predpisuje zagotovljeno knjižnično podporo. Pa vendar se v zadnjem obdobju pojavljajo tudi univerze brez univerzitetne knjižnice, kar sproža neprijetne vprašanja:

- Ali univerzitetna knjižnica ni več potrebna za doseganje kakovosti in jo lahko nadomestijo neki drugi servisi?
- Ali kakovost univerzitetnega izobraževanja sploh ni več pomembna?
- Ali je bil kje preizkušen uspešen model univerze brez univerzitetne knjižnice?
- Ali je (brezplačen) Google ustrezna zamenjava za (drago) univerzitetno knjižnico?

Res je, da obstoj univerzitetne knjižnice sam po sebi še ne prinaša višje kakovosti študija in raziskovanja, ampak večina stvari je odvisna od aktivne vloge knjižničarjev. Kjer pa knjižnice sploh ni, tudi ni kaj pričakovati, ob tem pa raziskave CSEQ (The College Student Experiences Questionnaire) nesporno potrjujejo soodvisnost med

uporabo visokošolske knjižnice in študijskim uspehom. Omenjene raziskave, ki zajemajo obdobje od leta 1983 do leta 2002 dajejo tudi vpogled v spreminjanje načina uporabe knjižnic: dvakraten porast uporabe metapodatkov in digitaliziranih "polnih besedil", stagnacija pri fizični izposoji, sedenju v čitalnicah in pomoči knjižničarjev na drugi strani. To pa tudi pomeni, da morajo knjižnice največ sil usmerjati v najzahtevnejša opravila, kar kreiranje metapodatkovnih baz nedvomno je. Pri nas takih raziskav sicer nimamo, vendar ni nobenega razloga, da dognanja ne bi veljala tudi za naše okolje.

Ne bo škodilo, če v tej zvezi povzamemo tudi opozorila Micka O'Learyja, da univerzitetna knjižnica ni zajamčena zmagovalna (angl. *win-win*) rešitev in da knjižničarji ne bi smeli povsem brezskrbno zreti v prihodnost. XanEdu (www.xanedu.com), Questia (www.questia.com), ebrary (www.ebrary.com) so primeri komercialnih ponudnikov, ki so zasedli že velik del visokošolskega prostora s storitvami, ki so samoumevna domena univerzitetnih knjižnic. Uporabnikov ne pridobivajo s kakšnimi posebnimi vsebinami, ampak z izjemno prilagodljivostjo in praktičnostjo.

SPREMINJANJE KNJIŽNIC V SPREMENJENIH UNIVERZAH?

Univerze pogosto obravnavamo kot stereotipe, čeprav se med seboj močno razlikujejo in si niti dve nista povsem podobni. Imajo različne zgodovinske korenine, strokovna področja, ki jih pokrivajo, organiziranost, strukturo študentov, načine študija in poučevanja itd. in se tudi danes različno razvijajo. To je videti tudi pri organizaciji in delovanju njihovih knjižničnih sistemov, njihovi razvejanosti in umeščenosti v študijski in znanstvenoraziskovalni proces, kot tudi pri bogastvu in načinu uporabe knjižničnih zbirk oziroma informacijskih virov.

V Sloveniji obstajajo danes štiri univerze:

- **Univerza v Ljubljani** ima 58 visokošolskih, oddelčnih in inštitutskih knjižnic ter Centralno tehniško knjižnico (CTK) in Narodno in univerzitetno knjižnico (NUK), ki imata od leta 2003 status pridruženih članic univerze. Omenjene knjižnice so imele leta 2003 skupaj 5,5 milijona enot gradiva, 17.000 naslovov naročene periodike ter 374 zaposlenih (če odštejemo tiste v NUK, ki opravljajo naloge nacionalne knjižnice, pa približno 320). V omenjenem letu so imele 60.000 potencialnih uporabnikov (po nomenklaturi LIBECON, sicer pa je registriranih članov vsaj še enkrat toliko), ki so si sposodili več kot 2,5 milijona enot gradiva (42 na uporabnika ali 6.732 na knjižničarja) in so lahko uporabljali 284 delovnih postaj z internetno povezavo.
- **Univerza v Mariboru** ima poleg Univerzitetne knjiž-

nice (UKM) še 9 visokošolskih knjižnic in skupaj premorejo preko 1,3 milijona enot gradiva ter zaposlujejo 114 ljudi. Za 25.000 potencialnih uporabnikov (tudi tukaj je sicer vpisanih članov več) letno realizirajo izposajo blizu 1,3 milijona enot, kar pomeni 49 na uporabnika in 11.155 enot na zaposlenega. Uporabnikom je v knjižnicah na voljo 70 računalnikov z internetno povezavo. (Vsi podatki za leto 2004.)

- **Univerza na Primorskem** ima 8 članic, od katerih jih 6 zagotavlja knjižnično podporo v petih visokošolskih knjižnicah. Te knjižnice (v letu 2004) zaposlujejo 7 ljudi in premorejo blizu 25.000 enot gradiva ter letno realizirajo 24.000 izposoj za okoli 5.000 potencialnih uporabnikov (6 izposoj na uporabnika ali 3.418 na knjižničarja). Uporabnikom je na voljo 12 računalnikov z internetno povezavo.
- **Univerza v Novi Gorici** ima "knjižnico Politehnike", katere fond je 3.500 monografskih publikacij in 55 naslovov serijskih publikacij in ki ima 2 zaposlena.

(Opozarjamo, da podatki glede na različne naloge knjižnic niso povsem primerljivi in ne zajamejo celotne "produkcije" – manjkajo npr. podatki o kreiranih zapisih za bibliografije raziskovalcev itd.)

Poleg univerz je v Sloveniji še okoli 20 **samostojnih visokošolskih zavodov**, od katerih jih ima le 6 organizirano knjižnično službo, nekaj jih ima knjižnico zgolj predvideno na papirju, večina pa knjižnic sploh ne omenja (omenjajo pa, da imajo parkirne prostore ipd.).

Evropska univerzitetna reforma zahteva bistven preskok od poučevalne (angl. *teaching*) k učeči (angl. *learning*) paradigmi. To pomeni, da študent ne vstopa več v nekakšen "poučevalni stroj", ampak si v primerno strukturiranem okolju sam konstruira učno pot. Pri tem je knjižnica absolutno bistvena, ne le kot zaloga gradiva, ki "čaka", ampak kot vzpodbudno okolje, ki sodeluje pri individualiziranem načrtovanju intelektualnega razvoja. Takšno vlogo lahko knjižnica prevzame, če zna izkoristiti potencial IKT in če je z njeno podporo povezana v globalno knjižnično mrežo. Predvsem pa mora biti jasno, da je drugačna vloga knjižnice lahko le sestavni del bistvenih sprememb, ki jih uveljavlja njena matična univerza: če se univerza v svoji osnovi ne spremeni in ostaja "tovarna", tudi njena knjižnica ne more izkazati svojega potenciala učinkovite podpore učenju. Lahko pa z veliko zanesljivostjo trdimo, da zastarelost ali celo odsotnost knjižničnega informacijskega sistema dokazuje faktično neizvedljivost "bolonizacije" neke visoke šole ali univerze, kar je resno opozorilo študentom pri njihovem odločanju o vpisu in financirjem pri odobravanju dotacij.

PRIMERJALNI POGLED NA SLOVENSKE VISOKOŠOLSKKE KNJIŽNICE

Pri oceni slovenskega visokošolskega knjižničarstva se opiramo na študijo LIBECOM, ki že poldrugo desetletje spremlja knjižnično statistiko v EU in tudi širše, vendar je treba pripomniti, da so podatki relativno stari (vsi podatki veljajo za leto 2001) in da se je v zadnjih letih marsikaj spremenilo). V EU so slovenske visokošolske knjižnice vključene v veliko "družino" 4.617 knjižnic z 9.659 izposojevalnimi mesti in z zalogo 585 milijonov enot gradiva, uporabniška populacija pa šteje 17,4 milijona študentov in učiteljev. Sama Slovenija prikazuje uporabniško populacijo 103.746 študentov in učiteljev, 356 zaposlenih knjižničarjev v 79 visokošolskih knjižnicah. Leta 2001 so slovenske visokošolske knjižnice (NUK ni vključen) razpolagale z 9,2 milijona evrov, lahko so nabavile 118.000 dodatnih enot gradiva k zalogi, ki je obsegala 4,151.000 enot. Knjižnice so registrirale 1.512.745 obiskov.

- Pokrivanje populacije s študenti v starosti 20–24 let

	1991	1998
JVE	20,2 %	28,6 %
EU	37,1 %	46,4 %
Bolgarija	34,7 %	44,6 %
Estonija	26,6 %	45,3 %
Slovenija	25,4 %	38,3 %
Avstrija	39,8 %	47,9 %
Grčija	42,5 %	48,6 %

Po letu 1998 je vpis na visoke šole v Sloveniji še precej porasel (od 81.553 na 103.746) in predvidevamo, da je danes med študenti približno enak delež populacije kot v EU (okrog 50 %). Nedvomno so visokošolske knjižnice servis za zelo obsežen segment populacije in jih je treba v takem smislu tudi obravnavati.

- Študentje na izposojevališče

	1991	1998	2001
JVE	492	783	1.381
EU	1.631	1.934	1.797
Bolgarija	3.786	3.141	3.142
Estonija	1.037	1.297	2.142
Slovenija	537	775	1.301
Danska	3.167	4.286	5.282
Italija	838	926	953

Gre za racionalnost knjižnične mreže, ki se v visokem šolstvu praviloma ne ravna po kriterijih optimizacije knjižničnih storitev, ampak po zahtevah univerzitetne organiziranosti. Slovenske visokošolske knjižnice so veli-

ko bolj razdrobljene od povprečja EU, čeprav povprečno število zaposlenih na knjižnico (5) niti ne odstopa preveč od povprečja EU (7); imajo pa v Estoniji po 13 zaposlenih na knjižnico, na Danskem pa celo 21.

- Število naročenih periodičnih publikacij na 1.000 uporabnikov

Bolgarija	35
Estonija	324
Slovenija	263
Avstrija	229
Danska	476
Italija	130
Irska	445

Dobra preskrbljenost s periodiko je značilna za Severno Evropo, ki se ji iz preostalega dela Evrope še najbolj približuje Slovenija. To ocenjujemo kot zelo pozitivno znamenje, ki nakazuje tudi vrsto drugih pozitivnih trendov v razvoju slovenskih visokošolskih knjižnic. Sem štejemo tudi storilnost, saj v slovenskih visokošolskih knjižnicah opravijo 64,8 transakcij po uporabniku letno (povprečje JVE 21,9; EU 15,3; Bolgarija 18,3; Estonija 34,4; Avstrija 13,5; Danska 26,6; Italija 3,0).

- Zaposleni na 100.000 uporabnikov

	1991	1998
JVE	420	404
EU	364	346
Estonija	1.929	1.038
Poljska	662	829
Slovenija	817	676
Avstrija	379	350
Francija	177	171

Leta 2001 Slovenija ni bila več med državami z nadpovprečnim številom zaposlenih v visokošolskih knjižnicah, saj je bilo ob skoraj 104.000 študentih 356 zaposlenih v knjižnicah, kar je enako povprečju EU.

- Knjižničarske plače

	FTE knjižničar letno v EUR
Bolgarija	1.193
Estonija	3.412
Poljska	3.948
Slovenija	17.741
Avstrija	27.860
Danska	39.876
Grčija	22.994

	FTE knjižničar letno v EUR
Italija	25.803
Portugalska	7.831
Turčija	5.708
Madžarska	3.748
Češka Rep.	5.148

Mojca Dolgan Petrič in Melita Ambrožič sta iz primerjav v študiji LIBECON2000 povzeli še naslednje ugotovitve:

- Slovenski študentje so v letu 2001 manj obiskovali knjižnice kot njihovi kolegi v "razvitih" evropskih državah. Vzrokov je več: prekratki odpiralni časi slovenskih knjižnic, premajhno število čitalniških in računalniških mest, premalo raznovrstnih knjižničnih storitev za uporabnike, zastarele didaktične oblike pedagoškega dela, manjši obseg samostojnega, timskega in projektnega dela študentov itd.
- Slovenski študenti so si v knjižnicah izposodili več gradiva. Predvidevamo, da so slovenski študenti pri oskrbi z literaturo v večji meri odvisni od svojih knjižnic – sami kupujejo manj študijskega gradiva in imajo na spletu manj študijskega gradiva v polnem besedilu.
- Izkoriščenost knjižnične zbirke je bila v slovenskih knjižnicah skoraj dvakrat večja.
- Prirast tiskanega gradiva je bil v evropskem povprečju (1 enota na uporabnika).
- Število uporabnikov na eno računalniško mesto je bilo v Sloveniji skoraj petkrat večje od povprečja razvitih evropskih držav.
- Število aktivnih članov na zaposlenega je bilo nekoliko nad evropskim povprečjem.
- Visokošolske knjižnice razvitih evropskih držav so na aktivnega uporabnika prejele skoraj trikrat več sredstev kot slovenske visokošolske knjižnice.
- Izdatki za nakup gradiva na aktivnega uporabnika so bili v Sloveniji dvakrat manjši, kot je bilo evropsko povprečje.

PERSPEKTIVE

Knjižnice so ključne institucije informacijske in na znanju temelječe družbe. Njihova vloga se iz dneva v dan širi, kljub paradoksu, na katerega opozarja Christine Borgman, da so vedno manj vidne in vse bolj vgrajene v dejavnost drugih subjektov, kot so univerze, državne uprave, razvojni centri, IT podjetja itd. Vendar se s tem spreminja zgolj način delovanja, knjižnice pa so že prej predstavljale "intelektualno infrastrukturo" za svoja ožja in širša okolja. Prihaja čas, ko se bo vidno zmanjšal fizični obisk knjižnic, toda uporaba njihovih storitev se bo "online" močno povečala. To ne bo preprosta posledica

novih elektronskih naprav, ampak predvsem razvoja informacijske dejavnosti, ki jo opravljajo knjižničarji in informatiki odmaknjeno od oči uporabnikov.

Ne bo se zmanjšal **pomen zbirke** in v zmoti živijo tisti, ki predvidevajo, da bodo prišli do virov znanja brez lastnega truda. "Koherentna zbirka" (gl. Lynch) je namreč vir kot celota in vstop vanjo zagotavlja veliko več kot predstavlja sama kopica dokumentov. Zakaj bi sicer neka (sosednja) univerza potrošila velik denar za odkup Popperjeve zbirke? V prihodnosti nas čaka zahtevno ovrednotenje naših zbirk, ki niso nastajale same od sebe, ampak v povezavi z določenimi znanstvenimi koncepti in so jih skrbno izbirali znanstveniki, ki so vedeli, kaj hočejo. Že sama struktura teh zbirk predstavlja neko zelo redko znanje, ki bi ga končno morali upoštevati tudi pri zasnovi novih kurikulumov, saj prinaša konkurenčno prednost. Ampak, najprej je treba vedeti, kaj sploh imamo na knjižnih policah in koliko tega je že v digitalni obliki. In digitalizacija omogoča tudi integriranje arhivskih, muzejskih, galerijskih in drugih zbirk, ki so potrebne pri študiju in raziskovanju.

Za slovensko visoko šolstvo je povsem jasno, da knjižnica zunaj **sistema COBISS** sploh ne more v polni meri izpolnjevati svojega poslanstva. Delovanje v sistemu je že pred "digitalno ero" prinašalo velike prednosti, v pogojih IKT pa kakovostnih knjižničnih servisov brez razvitega in standardiziranega informacijskega sistema sploh ni. IZUM ta razvoj podpira z novo generacijo orodij COBISS3, vodilne knjižnice pa se pospešeno razvijajo v smeri digitalnih knjižnic. Na ta način bodo knjižnice lahko izkazale svoje prednosti pred drugimi iskalniki informacij in znanja, saj razpolagajo s konsistentnimi in zanesljivimi metapodatki, ki vsebujejo nenadomestljivo dodano vrednost v primerjavi s poplavami neselektivno ponujenih informacij. Zato pa so potrebni še nadaljnji napor pri razvoju in uresničevanju standardov za obdelavo gradiva.

Za transparentnost in uporabo znanja, ki se generira v raziskovalnem procesu na univerzah je še posebej pomembno sproti spremljanje rezultatov raziskav v **bibliografijah raziskovalcev in v sistemu SICRIS**. V tem se kaže koristnost sistema COBISS, saj omogoča nadgradnjo, brez katere si ni mogoče več predstavljati poštenega vrednotenja dosežkov, uspešnega sistema financiranja znanosti, izvolitvenega sistema na univerzah, prenosa znanja v prakso, mednarodnega znanstvenega sodelovanja itd.

Dostop do elektronskih virov bo treba olajšati tudi s hitrejšimi povezavami, ureditvijo avtorskih pravic in z učinkovitim informacijskim opismenjevanjem. Knjižnice bodo gotovo pridobile tudi izdajateljske naloge in se bodo močno zbližale z založniki, še posebej pri elektronskih publikacijah. Že danes večina slovenskih visokošolskih

knjižnic opravlja funkcijo repozitorijev diplomskih, magistrskih in doktorskih nalog, ki se jim bodo pridružila še druga izvirna besedila v digitalnem formatu.

Ne glede na virtualizacijo knjižničnih storitev in delovanje na daljavo je **izgradnja novih knjižnic** še vedno neizogibna, saj predstavljajo fizično jedro študijsko-raziskovalnega prostora in s tem glavno shajališče akademske populacije. Ta trenutek dve od štirih slovenskih univerz nimata "univerzitetne knjižnice". Brez knjižnične podpore je kar nekaj visokošolskih programov znotraj univerz. Poseben problem so samostojni visokošolski zavodi, ki so v pretežnem številu brez knjižnic in bi v posameznih primerih lahko računali z odličnimi splošnimi knjižnicami v svojem okolju. Seveda pa to ne more delovati stihijsko, ampak je potreben dolgoročen organiziran pristop.

Visokošolske knjižnice se zavzemajo za **vidnejšo vlogo v evalvacijskem in akreditacijskem sistemu**. Spremljajo razvoj evalvacijskih metodologij v razvitih visokošolskih okoljih in so jih pripravljene sprejeti v lastno delovanje, kar pa je smiselno, če univerze prepoznajo in upoštevajo knjižnične informacijske servise kot pomembne dejavnike kakovosti svojih izobraževalnih in raziskovalnih programov. Sedaj so v merilih za spremljanje, ugotavljanje in zagotavljanje kakovosti visokošolske knjižnice komaj omenjene, do akreditacij programov prihaja brez zagotovljene knjižnične podpore, kar vse skupaj ni dober obet za bodoči razvoj visokošolskega knjižničarstva.

Potrebujemo **strateško načrtovanje** visokošolskega knjižničarstva kot nepogrešljivo sestavino razvojnih načrtov univerz in samostojnih visokih šol ter strategije razvoja visokega šolstva v Republiki Sloveniji. Obstoječi dokumenti v tem pogledu niso zadovoljivi in ne kažejo ustreznega razumevanja dosedanje in bodoče vloge visokošolskih knjižnic. Toliko bolj razveseljivo je, da je Univerza v Ljubljani obrnila povsem novo stran pri obravnavanju in načrtovanju svojega knjižničnega informacijskega sistema.

Reference

- [1] AMBROŽIČ, M. (1998). Visokošolske knjižnice: razvoj in temeljne značilnosti. V: J. Urbanija (ur.) Zbornik razprav 10 let Oddelka za bibliotekarstvo 1987–1997. Ljubljana: FF.
- [2] ARRS (2005). Pravilnik o sofinanciranju osrednjih specializiranih informacijskih centrov. Uradni list RS, št. 12/2005.
- [3] BORGMAN, C.L. (2000). From Gutenberg to the global information infrastructure: access to information in the networked world. Cambridge: The MIT Press.
- [4] FUEGI, D., JENNINGS, M. (2004). International library statistics: trends and commentary based on the Libecon data. London: IPF.
- [5] KUH, D. G., GONYEA, M. R. (2003). The role of the academic library in promoting student engagement in learning. Bloomington: Indiana Univ. Press.
- [6] LIBECON2000 (2001). Millennium study: library economics in Europe. London: IPF.
- [7] NACIONALNA KOMISIJA ZA KVALITETO VISOKEGA ŠOLSTVA (2004). Merila za spremljanje, ugotavljanje in zagotavljanje kakovosti visokošolskih zavodov, študijskih programov ter znanstveno raziskovalnega, umetniškega in strokovnega dela. Uradni list RS št. 124/2004.
- [8] O'LEARY, M. (2001). New academic information model bypasses libraries. *Online, July/August 2001*.
- [9] PETRIČ DOLGAN Mojca (2006). Organizacija in dejavnost knjižnic UL. <http://www.uni-lj.si/Knjižnice/organizacija.asp>.
- [10] PIVEC, F. (2003). Učenje v družbi znanja. V: M. Geder (ur.) *elzobraževanje doživeti in izpeljati*. Maribor: DOBA.
- [11] STAVBAR, V. (2003). Sto let knjižnice v številkah. V: V. Stavbar, S. Kurnik Zupančič (ur.) *100 let UKM*. Maribor: UKM.
- [12] ŠTULAR SOTOŠEK, K. (2003). Elektronski viri v visokošolskih knjižnicah univerze v Ljubljani in v Mariboru. Ljubljana: NUK.
- [13] ŽAUCER, M. (2005). Primerjava slovenskega splošnega knjižničarstva z evropskim na osnovi podatkov študije LIBECON. *Knjižnica*, 49, 1–2.